

ՀՅ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՄԵԾ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԹՂԹԱԾՐԱՐՆԵՐԸ

Ավետիք Սահակյանի դատական գործը*

Նշանավոր քաղաքական ու պետական գործիչ Ավետիք Սահակյանը (Հայր Աբրահամ) հայ հանրությանն առավելապես հայտնի է որպես Հայաստանի առաջին Հանրապետության խորհրդարանի խոսնակ¹: Մինչդեռ, իր երկարատև կյանքի ընթացքում նա եղել է ՀՅ Դաշնակցության հիմնադիր սերնդի աչքի ընկնող դեմքերից մեկը, մասնակցել է 19-րդ դարի վերջերի և 20-րդ դարի սկզբների հայ ազգային-ազատագրական պայքարին և վերջապես՝ լուրջ հետազոտություններ է կատարել գյուղատնտեսության բնագավառում²: Իսկ Ավետիք Սահակյանի՝ հայ հանրությանը համեմատաբար նվազ հայտնի լինելու փաստը, ի թիվս այլ պատճառների, թերևս պայմանավորված էր նրա անօրինակ համեստությամբ:

Ավետիք Հովհաննեսի Սահակյանը ծնվել է 1863 թ.³ Ջալալօղլիում (Ստեփանավան): Ծննդավայրում նախնական կրթություն ստանալուց հետո ավարտել է Շուշիի ռեալական դպրոցը: 1887 թ. Ռոստոմի (Ստեփան Զորյան) և Մարտին (Մարտիրոս) Շափրյանի հետ միասին ընդունվել է Մոսկվայի հանրահայտ Պետրովսկայա գյուղատնտեսական ակադեմիա, որտեղ ուսանում էր նաև նրա հայրենակից Միսնոն Չավարյանը: Պետրովսկայա ակադեմիան դարձավ Ավ. Սահակյանի հեղափոխական գործունեության սկիզբը, որտեղ 1890 թ. փետրվար-մարտին տեղի ունեցած ուսանողական հուզումներից մասնակցելու արդյունքում նա «արժանացավ» առաջին ցարական ձեռքակալությանը:

Ավ. Սահակյանի ուսանողական ընկերը՝ Մարտին Շափրյանը, հետևյալ սպառնիչ գնահատականն է տվել իր արտաքինի ու բնավորության պատճառով ՀՅ Դաշնակցության հիմնադիր սերնդի շրջանում «Հայր Աբրահամ» կուսակցական անունը ստացած Ավ. Սահակյանին. «Անշուշտ, բնութիւնը նրան չէր ստեղծել յեղափոխական. նա մշակոյթի մարդ էր իր մտային ու հոգեկան կառուցվածքով: Նա չունէր Քրիստափորի անդիմադրելի յեղափոխիչ միտքը, Ջաւարեանի անհանգիստ ու կրակոտ խիղճը, կամ Ռոստոմի ծրագրուած գործի համառ

* Ընդունվել է տպագրության 7. 03. 2011:

1 Ավ. Սահակյանի կյանքի ու գործունեության վերաբերյալ հրապարակվում առկա միակ ուսումնասիրությունը 2003 թ. Երևանում հրատարակված Աշոտ Ներսիսյանի «Ավետիք Սահակյան» աշխատությունն է, որտեղ ամփոփ կերպով ներկայացված է վաստակաշատ գործչի անցյալը:

2 Այդ կապակցությամբ արժե հիշատակել, որ նա գտել է գիտությանն անհայտ նոր մակարայթ, որը կոչվել է Telenomus Saakowi անվամբ:

3 Ներկա դատական գործը վկայում է, որ 1910 թվականին Ավ. Սահակյանը 47 տարեկան էր:

Գ. (Թ) Գարի, քիվ 1 (33) հունվար-մարտ 2011

ՎԵՄ համահայկական հանդես

հետետողականութիւնը»:⁴ Այդուհանդերձ, իր ողջ գործունեության ընթացքում Ավ. Սահակյանը բոլորի համար մնաց իբրև Հայր Աբրահամ, ով իր բարոյական հեղինակությամբ հարթեցնում էր կուսակցության ներսում ծագած վեճերը՝ Քր. Միքայելյանի օրինակով հաճախ կատարելով յուրատեսակ հաշտարարի դեր:

Ավ. Սահակյանի մեծ հեղինակության մասին է վկայում այն փաստը, որ 1898 թ. Թիֆլիսում կայացած ՀՅԴ երկրորդ Ընդհանուր ժողովում նա ընտրվել է Արևելյան Բյուրոյի անդամ: Այնուհետև ներկա է եղել կուսակցական գրեթե բոլոր պատասխանատու ժողովներին և իր համեստ կեցվածքով, բայց հիմնավոր խոսքի կշռով արժանի ներդրում է ունեցել ՀՅԴ վճիռների կայացման գործում:

1899 թ. հունվարի 16-26-ին «Լավար» կեղծանունով Ավ. Սահակյանը մասնակցել է ՀՅԴ Արևելյան Բյուրոյի ժողովին: Որպես Արևելյան Բյուրոյի անդամ, Հարություն Շահրիկյանի (Նիթրա) հետ միասին նա դարձել է Բաքվի և Ռուսաստանի կուսակցական մարմինների պատասխանատուն: 1904թ. փետրվար-մարտին Մոֆիայում գումարված ՀՅԴ երրորդ Ընդհանուր ժողովին Ավ. Սահակյանը մասնակցում էր որպես Արևելյան Բյուրոյի ներկայացուցիչ:

Բեղմնավոր է եղել նաև Ավ. Սահակյանի հրատարակչական-խմբագրական գործունեությունը: Այսպես, 1905 թ. դեկտեմբերի 13-ից Թիֆլիսում նրա խմբագրությամբ սկսեց հրատարակվել «Յառաջ»-ի «Լրատուն» կամ «Լրատու թերթիկները»: 1906 թ. մարտ-ապրիլին կայացած ՀՅԴ Արևելյան մարմինների Ռ-այոնական ժողովը որոշեց «Յառաջ»-ը հռչակել Արևելյան Բյուրոյի պաշտոնական օրգան և ապրիլից այն սկսեց լույս տեսնել որպես կանոնավոր հրատարակություն: Պատահական չէր, որ ՀՅԴ կովկասյան գլխավոր պարբերականի խմբագրումը վստահվեց հենց Ավ. Սահակյանին: Հիշատակենք, որ թերթի հիմնական աշխատակիցներից էին Ավ. Ահարոնյանը, Գ. Խաժակը, Ե. Թովչյանը, Մ. Վարանդյանը: «Յառաջ»-ի հետ կապված մի ուշագրավ հանգամանք ևս. ՀՅԴ հիմնադիրներից Ս. Ջավարյանը ցանկություն էր հայտնել լինել խմբագիրներից մեկը, ինչին խիստ հակառակվում էր Ավ. Ահարոնյանը, արդյունքում. «Պէտք եղաւ Հայր Աբրահամի հայրական միջամտութիւնը այդ անախորժ վեճը յարդարելու համար: Միմոնը մտաւ խմբագրութեան մէջ, մնաց քանի մը շաբաթ, ինք իսկ համոզուեցաւ, որ իր տեղը չէր եւ հեռացավ»:⁵

1906 թ. մարտի 26-ապրիլի 8-ին գումարված ՀՅԴ Ռ-այոնական ժողովը քննարկեց Ռուսաստանի առաջին Պետական դումայի ընտրությունների, հայ-թաթարական կռիվների, Արևմտյան Հայաստանի վիճակի և կուսակցության կովկասյան գործունեության հարցերը: Մասնավորապես, Պետական դումայի ընտրությունների առնչությամբ որոշվեց. «Հենց սկզբից եւէթ բոյկոտի ենթարկել լայն պրոպագանդայով, գիտակցութեան հրավիրել ժողովուրդը եւ ընդհանրապէս բոլոր յեղափոխական պահանջների թոյլ տուած հնարաւոր միջոցներով խանգարել բոլոր աստիճաններում»:⁶

Այս ուսյոնական ժողովում, որին մասնակցում էին ՀՅԴ ժամանակի բոլոր անվանի գործիչները՝ Ս. Ջավարյան, Ռոստոմ, Արմեն Գարո, Հ. Դավթյան, Հ. Օհանջանյան, Ավ. Ահարոնյան, Ե. Թովչյան, Գ. Խաժակ, Մ. Վարանդյան, Սեբաստացի Մուրադ, Ա. Գյուլխանդանյան, Վ. Փափագյան, Համազասպ, Ավ.

4 Տե՛ս Տարազիր, Դայր Աբրահամի մասին (իր մահուան առթիւ), «Չայրենիք», 1933, նոյեմբեր, N 1, էջ 84:

5 Տե՛ս Սիմոն Ջաւարեան. մահուան եօթանասունամեակին առթիւ, Պէյրուք, հտ. Ա., 1983, էջ 40:

6 Նիւթեր Դ. Յ. Դաշնակցութեան պատմութեան համար, հտ. Բ, Պէյրուք, 1985, էջ 261:

Սահակյանը հանդես եկավ «Կովկասյան նախագծի» շուրջ առկա երկու հիմնական տեսակետները ուշադիր ուսումնասիրելու առաջարկով: Նա Ս. Չավարյանի, Ռոստոմի, Հ. Օհանջանյանի, Հ. Դավթյանի հետ կրկին ընտրվեց Արևելյան Բյուրոյի անդամ:

20-րդ դարի սկզբներին արևելահայության քաղաքական ճակատագրի հստակեցման առումով կարևոր նշանակություն ունեցավ 1906 թ. օգոստոսին Էջմիածնում գումարված Կեդրոնական ժողովը կամ՝ Արևելահայոց համագումարը, որի 60 պատգամավորներից 54-ը ՀՅԴ անդամներ էին: Չանգեզուրից պատգամավոր Ավ. Սահակյանն ընտրվեց Կեդրոնական ժողովի առաջին փոխնախագահ (նախագահը Ս. Չավարյանն էր): Նշյալ տարիներին Ավ. Սահակյանի կուսակցական գործունեության արժևորման տեսանկյունից հարկ է հիշատակել ՀՅԴ ներսում նրա մղած հետևողական պայքարը միհրանականների և ձախ անջատականների (Լ. Աթաբեկյան և ուրիշներ) դեմ:

Թեպետ 1907 թ. կայացած ՀՅԴ չորրորդ Ընդհանուր ժողովում Ավ. Սահակյանը չընտրվեց Արևելյան Բյուրոյի անդամ, այդուհանդերձ նրա ազդեցությունը նկատելի էր կուսակցական բոլոր հարցերի քննարկման ժամանակ:⁷ Եվ չնայած այն հանգամանքին, որ Ավ. Սահակյանը «քողարկվել էր» գյուղատնտեսի պաշտոնով, ՀՅԴ-ի ներսում նրա կարևոր դերակատարության փաստը չէր կարող վրիպել ցարական իշխանությունների ուշադրությունից: Այդ պատճառով, թեպետ ոստիկանությունը չհայտնաբերեց Ավ. Սահակյանի դեմ ուղղված որևէ առանձնակի և լուրջ «ահաբեկչական» հանցանք, բայց քննիչ Լիժինի առջև խնդիր էր դրված՝ որքան հնարավոր է շատ դաշնակցականների ձերբակալել: Ուստի դատական հաշվեհարդարին աղմկալից բնույթ տալու⁸ առաջադրանքի տեսանկյունից Ավ. Սահակյանի ձերբակալությունը անխուսափելի էր ու տրամաբանական:

Ի վերջո, որո՞նք էին Ավ. Սահակյանին ներկայացված ամբաստանությունները: Նա մեղադրվում էր ՀՅԴ կողմից Նախիջևանի և Շարուր-Դարալազյազի գավառներ գործուղվելու և կուսակցական կարիքների համար 10.000 ռուբլի տանելու, «Էջմիածնի համագումարում» եկեղեցին պետությունից անջատելու և իշխանության դեմ պայքարի կոչեր հնչեցնելու և վերջապես՝ «Յառաջ»-ի խմբագիր եղած ժամանակ որոշ հոդվածներ տպագրելու համար: Ինչ խոսք, այս բոլորից առավել «վտանգահարույցը» առաջին կետն էր, քանզի Լիժինը նպատակ էր դրել ապացուցել, թե իբր՝ Ավ. Սահակյանի գործունեությունների միջոցով ՀՅԴ-ն զինել է Նախիջևանի գավառի հայությանը: Դրանով հնարավորություն էր ստեղծվում հայ-թաթարական ընդհարումների հրահրման պատասխանատվությունը ցարական իշխանություններից տեղափոխել դաշնակցականների վրա:

Հարցը դիտարկելով ժամանակի հեռավորությունից՝ միանգամայն հավանական ենք համարում կուսակցության կողմից նման գումարի տրամադրումը Հայր Աբրահամին: Սակայն Ավ. Սահակյանն ինքը, քաջ գիտակցելով, թե Լիժինը հարվածի պաթը շեղում է կուսակցության ուղղությամբ, բազմիցս հետևողականորեն ժխտում էր ՀՅԴ կողմից իր գործուղվելու փաստը: Ավելին՝ դատական գործով վկաներ Հ. Առաքելյանն ու Ալ. Քալանթարը նույնպես միաբերան պնդեցին, որ նա

7 Որպես ՀՅԴ Արևելյան Բյուրոյի անդամ Ավ. Սահակյանի գործունեության մասին մանրամասն տես Ներսիսյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 40-96:
8 Ա. Սահակյանի դատավարության մեկնաբանությունը տես նաև՝ Ներսիսյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 97-123:

գործուղված է եղել Կովկասում Հողագործության նախարարության լիազորի կողմից: Իսկ ՀՅԳ-ի վերաբերյալ երկուսն էլ տվեցին նույն խուսափողական պատասխանը. «Ավ. Սահակյանը գործուղված է եղել Հայ հեղափոխական Դաշնակցության կողմից, թե ոչ՝ ինձ անհայտ է»:⁹

1910 թ. օգոստոսի 14-ին Թիֆլիսի օկրուգային դատարանի հատուկ կարևորության գործերով քննիչ Ռոմաշչևի կողմից հարցաքննության ժամանակ Ավ. Սահակյանն իրեն մեղավոր չի համարել, մերժել է պետական իշխանությունների դեմ պայքարի կոչ անելու ամբաստանությունը և այդ առումով ևս ՀՅԳ-ին զերծ է պահել մեղադրանքից: Նա մատնանշել է «կառավարության կողմից տրված ազատ մամուլ ունենալու իրավունքով» հրատարակվող «Յառաջ» թերթում ոչ միայն ՀՅԳ-ի, այլև մյուս կուսակցությունների որոշումների հրապարակման փաստը, հավելելով, որ նման քայլ կատարել են նաև մյուս թերթերը:¹⁰

Պետերբուրգում տեղի ունեցած դատավարության արդյունքում Ավ. Սահակյանը ևս դատվեց 52 դատապարտյալների շարքը, սակայն շուտով Հ. Օհանջանյանի, Ս. Մանասյանի, Համազասպի և այլոց հետ միասին վճռաբեկ բողոք ներկայացրեց: Նրանք բողոքում էին, «...որ սենատի առանձին ատեանը բավականաչափ ուշադրութիւն չնուիրեց մի շատ կարևոր հարցի վրայ. թե այս կամ այն դատապարտեալի մասնակցութիւնը և գործունէութիւնը «Դաշնակցութեան» մէջ այդ կուսակցութեան որ շրջանին է վերաբերում: Մեղադրական ակտից էլ արդեն երեւում է, որ Դաշնակցութեան ծրագիրը, որը պարտաւորեցուցիչ էր այս կուսակցութեան բոլոր անդամների համար, մինչև նրա վերաքննութիւնը 4-րդ Ընդհանուր ժողովում (փետրուար-մայիս 1907) վերաբերում էր այդ կուսակցութեան գործունէութեանը միայն Թուրքիայում եւ չէր շոշափում Ռուսաստանում գոյութիւն ունեցող կարգի տապալման հարցը: Առանձին ատեանը իր դատավճռի մէջ չի պարզել այն կարդինալ հարցը, թէ արդեոք դաշնակցականների մօտ գտած զենքը նշանակուած էր ապստամբութեան նպատակով, թէ՞ նախապատրաստուած ամբողջովին Թուրքիա ուղարկելու համար սկիզբներում եւ յետո թուրքերի դեմ ինքնապաշտպանութեան համար»:¹¹

Սրանով բողոքարկողները դատական հետապնդումից պաշտպանում էին այն անձանց, ովքեր պայքարել էին միայն թուրքական բռնապետության դեմ:

Շուրջ երեք տարվա բանտարկությունից հետո՝ ընդհանուր համաներման արդյունքում՝ 1912 թ. երկրորդ կեսին, Ավ. Սահակյանը ազատվեց բանտից: Այնուհետև նա «Հայոց Գյուղատնտեսական և տնայնագործական ընկերության» նախագահն էր, խմբագրել ու հրատարակել է «Գյուղատնտես» պարբերականը: Առաջին աշխարհամարտի սկսվելուց հետո Ավ. Սահակյանի գլխավորությամբ այս ընկերությունը զգալի աշխատանքներ է կատարել Արևմտյան Հայաստանի տնտեսության վերականգնման գործում:

1917 թ. ապրիլին Ռոստոմի հետ միասին մասնակցել է ՀՅԳ Կովկասյան մարմինների առաջին ազատ Ռայոնական ժողովին, եղել 1917 թ. ապրիլի 10-13-ին Թիֆլիսում գումարված միջկուսակցական խորրդակցության նախաձեռնողներից մեկը: 1917 թ. երկրորդ կեսին և 1918 թվականի սկզբներին Ավ. Սահակյանը

9 ՂԱԱ, ֆ. 1457, ց. 3, գ. 5:

10 Տե՛ս նույն տեղում:

11 «Դորիզոն», Թիֆլիս, 1912, մայիսի 29, N 112:

ակտիվորեն մասնակցել է հայության համախմբման և Կովկասյան ճակատի փլուզումը կանխելու ձեռնարկներին, իսկ քիչ անց ընտրվել է Անդրկովկասյան Սեյմի անդամ: 1918 թ. մարտին նա Սեյմի պատվիրակության կազմում մեկնում է Գանձակ՝ 269-րդ գնդի զենքին տիրանալու համար սկիզբ առած հայ-թաթարական վեճերն ու ընդհարումները կանխելու համար:

1918 թ. ապրիլի 7-8-ին Ալեքսանդրապոլի խորհրդաժողովում (ներկա էին Արամը, Ն. Աղբալյանը, Դրոն, Ալ. Խատիսյանը, Ռուբենը, Ս. Վրացյանը, Վ. Փափազյանը, Մ. Միլիկյանը, Մ. Պապաջանյանը) Ավ. Սահակյանը հանդես է եկել թուրքերին դիմադրելու և ճակատն ուժեղացնելու կոչով: Անդրկովկասյան Սեյմի կառավարության մեջ զբաղեցրել է պարենավորման մախարարի պաշտոնը (Ալ. Խատիսյանը՝ ելևմտական, իսկ Հ. Քաջազունին խնամատարության մախարարներ էին):

ՀՀ անկախության հռչակումից հետո դիվանագիտական գործունեության անցած Ավ. Սահակյանի փոխարեն Ավ. Սահակյանը ընտրվում է Հայոց Ազգային խորհրդի մախարահ, իսկ Հայաստանի խորհրդի ձևավորումից հետո դառնում նրա մախարահը: Ալ. Խատիսյանի կառավարության կազմում զբաղեցրել է խնամատարության և աշխատանքի մախարարի պաշտոնը, եղել փոխվարչապետ: Անուրանալի է Ավ. Սահակյանի ներդրումն ու մեծ վաստակը Հայաստանի առաջին Հանրապետության պետական մարմինների, մանավանդ՝ օրենսդիր իշխանության ձևավորման գործում: Ի դեպ, ՀՀ խորհրդարանի անդամ էր նաև նրա կինը, նույնպես լուռեցի Վառվառա Սահակյանը (Թադևոսյան), ով ճանաչված էր «Մայր Աբրահամ» կեղծանունով:

Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո Ավ. Սահակյանը ձերբակալվում է չեկայի կողմից: Փետրվարյան ապստամբությունից հետո՝ 1921-1926 թթ. բնակվել է Թավրիզում, ապա Իրանի կառավարության կողմից հրավիրվել է Թեհրան՝ որպես գյուղատնտես-միջատաբան: 1928 թ. նույն պաշտոնով հրավիրվել է նաև Բաղդադ, իսկ 1930 թվականից վերջնականապես հաստատվել Բեյրութում: Մահացել է 1933 թ. ապրիլի 18-ին: 1972 թ. նոյեմբերի 25-ին ՀՅԴ որոշմամբ Ավ. Սահակյանի և նրա կնոջ աճյունները Բեյրութի ազգային գերեզմանատնից վերահուղարկվորվել են Բուրջ Համուդի գերեզմանատան ՀՅԴ Պանթեոնում:

Ռուսերենից թարգմանությամբ ընթերցողի ուշադրությանը ներկայացվող Ավետիք Սահակյանի դատավարության փաստաթղթերը կարող են նպաստել Հայաստանի Հանրապետության խորհրդարանի առաջին խոսնակի գործունեության մինչ օրս անհայտ էջերի լուսաբանմանը:

Ավագ Ա. Հարությունյան
պատմ. գիտ. թեկնածու

**THE FILES OF THE GREAT TRIAL OF ARF
(DASHNAKTSUTYUN)**

The Lawsuit of Avetik Sahakyan
Avag A. Harutyunyan

**ԹԻՎ 1
ՈՐՈՇՈՒՄ**

1910 թ. օգոստոսի 14: Քաղաք Թիֆլիս:

Թիֆլիսի օկրուգային դատարանի հատուկ կարևորության գործերով դատական քննիչ Ռոմաչչևը, հարցաքննելով 102-րդ հոդվածով մեղադրվող գյուղատնտես Ավետիս (Ավետիք) Իվանի (Հովհաննեսի) Սահակովին (Սահակյան), հայկական ապստամբական Դաշնակցություն կուսակցությանը պատկանելու կապակցությամբ, և նկատի առնելով Նովոչերկասկի օկրուգային դատարանի հատուկ կարևորության գործերով դատական քննիչ Լիժինի 1910 թ. հուլիսի 24-ի N 3113 հատուկ պահանջը¹², ՈՐՈՇԵՑ. մեղադրյալ գյուղատնտես Ավետիս (Ավետիք) Իվանի (Հովհաննեսի) Սահակովին (Սահակյան), 47 տարեկան, հետաքննությունից խուսափելը կանխելու համար, 416-421 հոդվածների հիման վրա շարունակել պահել կալանքի տակ, որի մասին տեղեկացնել նրան:

Դատական քննիչի պաշտոնակատար (ստորագրություն)

Սույն որոշման գանգատարկման եղանակը հայտնել Ա. Սահակովին:

Դատական քննիչի պաշտոնակատար (ստորագրություն)

Դատախազի տեղակալ (ստորագրություն)

ՀԱԱ, ֆ. 1457, ց. 3, գ. 5: Թարգմանություն ռուսերենից:

ԹԻՎ 2

**ՄԵՂԱԳՐՅԱԼԻ ՀԱՐՑԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ
ԼՐԱՑՈՒՑԻՆԷ ՎՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ**

1910 թ. հոկտեմբերի 29: Քաղաք Նովոչերկասկ:

Նովոչերկասկի օկրուգային դատարանին կից հայրուկ կարևորության գործերով Դատական քննիչը Քրեական դատախազության կանոնադրության 403-405-րդ հոդվածների պահպանմամբ, հարցաքննեց ներքոնականյալին, ով ցուցմունք տվեց:

Ավետիք Հովհաննեսով Սահակյանց, լրացուցիչ ցուցմունք են տալիս:

Ձեր կողմից ներկայացված կես էջ թղթի վրայի գրառումից՝ առգրավված, ինչպես

Դուք, Դատական քննիչ, ասում եք, 1909 թ. ապրիլին Պետերբուրգում, Դավիթ Չավրիևից, ես տեսնում եմ, որ այդ գրառման մեջ նշված է, որ իբր գյուղատնտես Ավետիս Սահակյանը 1906 թ. գործուղվել է մեկ ամիս դրանից առաջ «Դաշնակցություն» կուսակցության Թիֆլիսի կոմիտեի կողմից Նախիջևանի գավառ՝ հայկական տուժած գյուղերի ուսումնասիրության համար, և սեպտեմբերի 7-ին նա ներկայացրել է շատ հետաքրքիր զեկուցագիր, ըստ որի կոմիտեն բաց է թողել 10.000 ռուբլի: Այդ գրառման առթիվ հայտարարում եմ, որ այն ակնհայտ կեղծիք է: Ձեզ տված իմ առաջին ցուցմունքում արդեն մանրամասն շարադրել եմ, որ ես գործուղվել եմ ոչ թե «Դաշնակցություն» կուսակցության կողմից, այլ հայ-թաթարական ընդհարումներից տուժած հայերին օգնություն ցուցաբերող կենտրոնական հանձնաժողովի կողմից: Հանձնաժողովը հավանություն էր ստացել Կովկասի փոխարքայի կողմից և գործում էր Վրացա-Իմերեթական թեմի առաջնորդ, արքեպիսկոպոս Սաթուրյանի նախագահությամբ: Այն գրության մեջ, որ Դուք, Դատական քննիչ, ասում եք, 1908 թ. դեկտեմբերին գտնվել է Վլադիկավկազում Աջանտոնյանցի և Մարտիրոսովի մոտ, «Հայ Յեղավոխական «Դաշնակցություն» կուսակցության 1905 թ. նոյեմբերի 13-ի շրջանային ժողով» հայերեն ձեռագրի 45, 100 հակ. և 101 հակ. թերթերում՝ կողքից «Ընկեր Սիկ. (Սահակ)» նշումների դիմաց – ինձ հետ ոչ մի առնչություն չունեն, քանզի այդ ժողովին ներկա չեմ եղել և ընդհանրապես ներկա չեմ եղել «Դաշնակցություն» կուսակցության ժողովներին, ինչի մասին ես արդեն ասել եմ իմ առաջին ցուցմունքում: Հավելեմ, որ իմ հայրանունը ոչ թե «Հովհաննեսով» է, այլ «Իվանով»: Արձանագրությունը կարդացված է անձամբ իմ կողմից, Ավետիս Սահակով:

Երդվյալ թարգմանիչ Նադիրաձե
Դատական քննիչ Ն. Լիժին
Դատական պալատի Դատախազի
տեղակալ Մերգես

ՀԱԱ, ֆ. 1457, ց. 3, գ. 6, թ. 4215:
Թարգմանություն ռուսերենից:

12 Նկատի ունի Ավ. Սահակյանի դատական գործը:

**ԹԻՎ 3
ՈՐՈՇՈՒՄ**

XXXVIII. Ավետիք Հովհաննեսով Սահակյան - գյուղատնտես

Ս. Պետրբուրգում Դավիթ Ջավրիկի մոտ կուսակցական թղթերի մեջ խուզարկությանը գտնված գյուղատնտես Ավետիք Սահակյանցի զեկույցից երևում է, որ նա գործողվել է «Դաշնակցություն» կուսակցության կողմից Նախիջևանի գավառ՝ հայկական գյուղերի տնտեսական վիճակը ուսումնասիրելու համար և որ «Դաշնակցություն» կուսակցության կոմիտեի կողմից, ըստ նրա զեկույցի, իր տրամադրության ներքո բաց է թողնվել 10.000 ռուբլի:

«Վոզրոժդենիե» թերթի 1905 թ. դեկտեմբերի 9-ի ք. 43 համարից երևում է, որ 1905 թ. դեկտեմբերի վերջերին կսկսի լույս տեսնել «Յառաջ» հայերեն թերթը, ընդ որում հրատարակիչ է հաստատվել Մնացական Նալբանդյանը, իսկ խմբագիր՝ գյուղատնտես Սահակյանը: Թերթի աշխատակիցները պետք է բացառապես լինեն «Դաշնակցություն» հայ հեղափոխական կուսակցության ներկայացուցիչներ:

«Դաշնակցություն» կուսակցության զեմքի և ռումբերի Շուշիի պահեստում 1910 թ. հունվարի 15-ին կուսակցական թղթերի մեջ գտնված Շուշիի գավառային կոմիտեներին ուղղված՝ Շուշիի կենտրոնական կոմիտեի 1906 թ. հունվարի 24-ի շրջաբերականից պարզվել է, որ նշյալ կենտրոնական կոմիտեի կողմից գյուղական կոմիտեներին հրահանգվել է կուսակցական միջոցներից հանգանակել 7-ական ռուբլի, ընդ որում՝ Շուշիի կենտրոնական կոմիտեն պարտավորվել է այդ թերթը կոմիտեներին հասցնել առաջին իսկ փոստով:

«Յառաջ» և «Ալիք» հայերեն թերթերի զեմումից և թարգմանությունից երևում է, որ Ավետիս Սահակյանը եղել է «Յառաջ» թերթի խմբագիր, որը տպագրել է Հայ հեղափոխական «Դաշնակցություն» կուսակցության հեղափոխական բովանդակությամբ հողվածներ, որոշումներ, ազդեր և այլ կարգադրություններ:

«Ալիք» թերթի 1906 թ. ապրիլի 27-ի թիվ 1 համարում նշվում է, որ «Դաշնակցություն» կուսակցության կողմից Ներսիսյան հայկական ճեմարանի հոգաբարձուներ են առաջադրվել նրա անդամներ գյուղատնտես Ավետիս Սահակյանը, Եղիշե Թոփչյանը և այլք, ովքեր և ընտրվել են այդ ճեմարանի հոգաբարձուներ:

«Դաշնակցություն» կուսակցության Վլադիկավկազի կենտրոնական կոմիտեի կուսակցական թղթերի մեջ 1908 թ. դեկտեմ-

բերին խուզարկությանը գտնված նշյալ կուսակցության 1905 թ. նոյեմբերի 13-ից մինչև դեկտեմբերի 1-ը շրջանային ժողովի ձեռագիր տեղեկագրից երևում է, որ այդ ժողովին ներկա կուսակցության անդամ Սահակյանը մատնանշել է, որ «Դաշնակցություն» կուսակցությունը պետք է միշտ պատրաստ լինի ռուսական կառավարության դեմ գործելու, հետևի մյուս հեղափոխական կուսակցություններին, որպեսզի նախապատրաստի ապագա հեղափոխական կազմակերպության և ձգտի իր կողմը թեթև ռուսական գործերին:

1906 թ. օգոստոսին Էջմիածնում հայկական պատգամավորների համագումարի մասին Երևանի մահանգապետի գործի զեմումից, ինչպես նաև վկաներ Ֆրեմկելի, Լիմներանի, Թումանյանի և այլոց ցուցմունքներից երևում է, որ գյուղատնտես Ավետիք Սահակյանը այդ համագումարին մասնակցել է որպես «Դաշնակցություն» կուսակցության պատգամավոր, ընտրվել այդ համագումարի նախագահի տեղակալ, և որ 1906 թ. օգոստոսի 30-ին նա ստորագրել է կառավարող իշխանության պաշտոնյաների կողմից այդ համագումարի փակման դեմ բողոքը:

ՀԱԱ, ֆ. 1457, ց. 3, գ. 4, քթ. 3262-3263:
Թարգմանություն ռուսերենից:

**ԹԻՎ 4
ԶՆՆՄԱՆ ԱՐՉՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ**

1910 թ. նոյեմբերի 17/18: Քաղաք Նովոչերկասկ:

Նովոչերկասկի օկրուգային դապարտանին կից հայրուկ կարևորության գործերով Դաբակյան Զննիչը Նովոչերկասկի Դաբակյան պալատի Դաբախագի տեղակալի և ներքոարտրագրյալ ընթերակաների ներկայությամբ զննեց Թիֆլիսի Դաբակյան պալատի ուղարկած «Յառաջ» հայկական թերթի խմբագիր Ավետիս Իվանով (Հովհաննեսով) Սահակյանցի գործը, որից ընդ որում պարզվեց.

Թիֆլիսի Դատական պալատի 1-ին քրեական դեպարտամենտի 1906 թ. փետրվարի 23-ին սկսած՝ «Յառաջ» հայկական թերթի դատապարտյալ խմբագիր Սահակյանի մասին գործը, ով մեղադրվում է Քրեական կանոնադրության 129-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված պետական հանցագործության մեջ, ունի երկու համարակալված և կնքված թերթեր:

ԵՐԵՎԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

101 համար, թիվ 1 (33) հունվար-մարտ 2011

ԳԻՄ համահայկական համերկ

Նշյալ գործում կա Թիֆլիսի օկրուգային դատարանի հատուկ կարևորության գործերով Դատական Քննիչ Ն. Ն. Իլյուշենկոյի կողմից «Յառաջ» թերթի խմբագիր Սահակյանի մեղադրման գործը սկսված 1906 թ. փետրվարի 6-ին և ավարտված 1906 թ. փետրվարի 9-ին, տասնմեկ համարակալված և կնքված թերթերի վրա:

2-րդ և 3-րդ թերթերում կա կովկասյան գրաքննչական կոմիտեի 1906 թ. փետրվարի 1-ի թիվ 223 գրությամբ Թիֆլիսի Դատական պալատի Դատախազին հետևյալ բովանդակությամբ. «Թիֆլիսում հրատարակվող հայերեն «Յառաջ» ամենօրյա թերթի ս. թ. հունվարի 28-ի թիվ 11 համարում տպագրվել է «Հնչակյան կուսակցության նոր վերակազմավորումը» վերնագրով հոդվածը, որտեղ այդ քաղաքական կուսակցության Երևանի կազմակերպությունը հայտարարում է սոցիալ-դեմոկրատական բանվորական կուսակցության վերակազմակերպվելու մասին: Կովկասյան գրաքննչական կոմիտեն «Յառաջ» թերթում Ռուսական սոցիալ-դեմոկրատական բանվորական կուսակցության Երևանի ժամանակավոր կոմիտեի որոշման տպագրումը դիտարկելով հանցավոր արարք, նախատեսված Քրեական կանոնադրության 129-րդ հոդվածի 2-րդ մասով, որոշեց վերագրայի մասին տեղեկացնել Չեզ՝ Թիֆլիսում Նալբանդյանցի հրատարակած «Յառաջ» ամենօրյա հայկական թերթի խմբագիր Ավետիք Սահակյանի դեմ դատական հետապնդում ներկայացնելու տեսքով: Նշյալ թերթի խմբագրությունը գտնվում է Ֆրեյլինյան փողոցի թիվ 6 հասցեում»:

Ուսումնասիրել Թիֆլիսի Դատական պալատի 1-ին քրեական դեպարտամենտի գործը՝ Թիֆլիսի օկրուգային դատարանի վճռի առթիվ դատապարտյալ Ավետիս Սահակյանի բողոքարկող հայցով: Նա մեղադրվում է 1906 թ. մարտի 18-ի Բարձրագույն հրովարտակի 2-րդ կետով նախատեսված հանցագործության մեջ: Գործը բաղկացած է 18 համարակալված և կնքված թերթերից:

8-րդ թերթում կա Ջալալօղլիի գյուղական հասարակության տանուտերի 1906 թ. մարտի 20-ի թիվ 369 գրությունը «Յառաջ» թերթի խմբագիր Ավետիք Հովհաննեսով Սահակովին հետևյալ բովանդակությամբ. «Հասարակական վճռով Դոք ընտրված եք Բորչալուի գավառի գավառական համագումարի լիագոր, Շուլավեր ներկայանալու օրվա մասին հատուկ կհայտնվի Չեզ»:

9-րդ թերթում կա թիվ 2119 վկայականը հետևյալ բովանդակությամբ. «Մույն վկայականը հանձնվել է կրտսեր գյուղատնտես

Սահակովին՝ Թիֆլիսի Դատական պալատ ներկայանալու համար առ այն, որ հողագործության մինիստրության Կովկասում գլխավոր լիագորը Երևանի նահանգապետի խնդրանքով բույսատել է պ. Սահակովին գործուղել Երևանի նահանգապետի տրամադրության ներքո՝ 1906 թ. մարտի 16-ից մեկ ամսով, հայ-թաթարական ընդհարումներից տուժած բնակչությանը գյուղատնտեսական օգնություն կազմակերպելու համար: Ընդ որում նշյալ գործումից վերադառնալուց հետո Սահակովը ներկայացրել է պատշաճ հաշվետվություն, ինչի մասին ստորագրությամբ և պետական կնիքով վավերացնում են: 1908 թ. ապրիլի 1, քաղաք Թիֆլիս: Հողագործության մինիստրության Կովկասում գլխավոր լիագորի փոխարեն իսկական պետական խորհրդական (ստորագրությունն անընթեռնելի է)»:

10-րդ թերթում կա Վրացա-Իմերեթական հայ-գրիգորյան թեմի առաջնորդի 1908 թ. ապրիլի 1-ի թիվ 263 վկայականը հետևյալ բովանդակությամբ. «Մույնը տրված է գյուղատնտես Ավետիս Իվանի Սահակովին Թիֆլիսի Դատական պալատ ներկայացնելու համար առ այն, որ պարոն Սահակովը՝ որպես Նորին Մրբություն Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի կոնդակով իմ նախագահությամբ Վրացա-Իմերեթական թեմին կից ստեղծված հայ-թաթարական ընդհարումներից տուժածներից օգնություն ցուցաբերող կենտրոնական հանձնաժողովի անդամ, 1906 թ. մարտի 16-ից մինչև ապրիլի 15-ը կոմիտեի միջոցների հաշվին գործուղվել է Նախիջևանի և Շարուր-Դարպազյազի գավառներում պարենային և գյուղատնտեսական օգնություն կազմակերպելու համար, ընդ որում նշյալ գործուղումից վերադառնալուց հետո նա ներկայացրել է Երևանի նահանգում նշյալ ժամկետում իր գործունեության մասին մանրամասն հաշվետվություն: Թեմի առաջնորդ Գարեգին արքեպիսկոպոս»:

12-րդ և 13-րդ թերթերում կա հետևյալ բովանդակությամբ արձանագրություն. «1908 թ. ապրիլի 1-ին Թիֆլիսի Դատական պալատի դատական նիստում ըստ 1-ին քրեական դեպարտամենտի ներկայացրած գործի, ներքա էին՝ նախագահող Ա. Չեխովսկի, պալատի անդամներ՝ Վ. Օրովսկի, Կ. Ժանոն, պալատի Դատախազի տեղակալ Ա. Մոսկալևի մասնակցությամբ, քննարկվեց դատապարտյալ Ավետիս Սահակյանի բողոքարկման հայցը Թիֆլիսի օկրուգային դատարանի 1907 թ. հոկտեմբերի 31-ի վճռի դեմ, որով նա մեղադրվում է 1906 թ. մարտի 8-ի Բարձրագույն հրովարտակի 2-րդ կետով

նախատեսված հանցագործության մեջ: Հրապարակայնորեն լաված դատական նիստին ներկա գործով ներկայացան դատապարտյալ Ավետիս Սահակյանցը և նրա պաշտպաններ, երդվյալ ատենակալներ Մուրավյովը և Հովհաննիսյանցը: Ա. Չեխովսկին ներկայացրեց երկու գործերը, դրանց հանգամանքները, օկրուգային դատարանի վճիռը, դատական նիստերի արձանագրությունները, դատապարտյալի բողոքարկումները և գործերին վերաբերող օրենքները: Այս Մուրավյովը, մատնանշելով այն հանգամանքը, ըստ որի երկու գործերի վարույթից երևում է, որ դատապարտյալը ողջ ժամանակ հաստատում է, թե մեղադրանք ներկայացնող հողվածները թերթում տպագրվել են իր բացակայության ժամանակ և դրանց բովանդակությունը հակասում է նրա անձնական հայացքներին, և խնդրում է Դատախազի տեղակալի համաձայնության դեպքում թույլատրել որպես վկայի հարցաքննել պալատի շենքում գտնվող Ա. Ի. Խատիսովին՝ որպես վերոշարադրյալ հանգամանքների հավաստում:

Խորհրդակցելուց հետո Դատական պալատը որոշեց Խատիսովին թույլատրել ներկա գործով որպես վկայի հանդես գալ՝ դատապարտյալի անմեղսունակությունը վկայելու համար: Վկայի հարցաքննությանը պարզվեց, որ նա կողմերի հետ ոչ մի հարաբերության մեջ չի գտնվում: Վկան հետևյալ ցուցմունքը տվեց. «1906 թ. սկզբին ես ակտիվ մասնակցություն ունեցա քաղաքական կյանքում, Թիֆլիս քաղաքից Պետական Դումայի ընտրող եղա, հրապարակային դասախոսություններ կարդացի և այդ վերջինների համար նյութեր հավաքեցի, ծանոթացա հասարակական մտքի հոսանքների հետ: Սահակյանի հետ բազմաթիվ գրույցներից ես եզրակացրի, որ նա Դումայի ընտրություններին բնակչության մասնակցության ջերմ կողմնակից էր: Դատապարտյալի հետ ժամնիպել եմ տուժած հայերին օգնություն ցուցաբերող կենտրոնական կոմիտեի նիստում: Այդ կոմիտեի միջոցների հաշվին՝ 1906 թ. մարտի որոշմամբ Սահակյանը գործուղվել է Երևանի նահանգ և վերադարձել ապրիլին՝ Պետական Դումայի գումարումից քիչ առաջ, երբ էլ դժգոհել է, որ իր բացակայության ժամանակ իր խմբագրած թերթը տպագրել է հողվածներ, որոնք իր հայացքների հետ չեն համընկնում»:

Մուրավյովը որպես հաստատում այն բանի, որ դատապարտյալ Սահակյանը իրականում 1906 թ. մարտին և ապրիլին Երևանի

նահանգում գտնվել է գործուղման մեջ՝ ներկայացրեց երկու վկայություններ և Երևանի նահանգապետի հեռագիրը ու խնդրեց այդ փաստաթղթերը կցել գործին: Դատախազի տեղակալը չառարկեց: Ներկայացված փաստաթղթերը պալատի որոշմամբ կցվեցին գործին, ինչպես նաև Հովհաննիսյանցի խնդրանքով վկայվեց, որ որպես մեղադրանք ներկայացվող «Ժողովուրդը և Դուման» հողվածը ստորագրված է թերթի աշխատակից Գուլայանցի¹³ կողմից: Դատախազի տեղակալը դատաքննությանը ձեռք բերված նոր տվյալների հանդես գալով՝ խնդրեց գործի լսումը հետաձգել, այն վերադարձնելով լրաքննության՝ «Յառաջ» թերթում հանցավոր բովանդակության հողվածների տպագրման մեղավորներին գտնելու համար»:

Մուրավյովը գտնում է, որ «Յառաջ» թերթի խմբագրի մեղադրման գործին կարելի է վերջ տալ՝ հողվածները գրած անձանց դեմ նոր գործի հարուցումից անկախ և միջնորդեց Սահակյանի մասին գործն ըստ էության լուծել ներկա նիստում: Հովհաննիսյանցը միացավ այս հայտարարությանը:

Խորհրդակցելով՝ Դատական պալատը դատապարտյալ Սահակյանցի հանդեպ վերջնականապես բացահատված ներկա գործի քննության հիմք չգտավ և նկատի առնելով, որ նշյալ հողվածների տպագրման մեղավոր անձանց ներգրավումը չի կարող վերացնել Սահակյանցի պատասխանատվությունը որոշեց Դատախազի տեղակալի միջնորդությունը մերժել, որից հետո դատաքննությունը հայտարարվեց ավարտված և պալատն անցավ կողմերի եզրափակիչ ելույթների լսմանը:

Դատախազի տեղակալը ենթադրում է հաստատել օկրուգային դատարանների վճիռները, բնդ որում՝ նվազեցնելով պատիժը:

Երդվյալ հավատարմատարներ Մուրավյովը և Հովհաննիսյանցը խնդրեցին դատապարտյալի արդարացման մասին: Դատապարտյալն իր վերջին խոսքում խնդրեց արդարացնել իրեն:

1908 թ. ապրիլի 2: Դատարանը նույն կազմով փոփոխելով դատապարտյալ Ավետիս Սահակյանի վերաբերյալ Թիֆլիսի օկրուգային դատարանի 1907 թ. հոկտեմբերի 31-ի վճիռը՝ որոշեց նրան 200 ռուբլի չափով դրամական տույժի ենթարկել, իսկ նրա անվճարունակ լինելու դեպքում՝ Սահակյանին ենթարկել երկու ամիս կալանքի: Ավետիս Սահակյանի հայրը թողնվեց անհետևանք:

Սահակյանը խնդրում է իր գործողություններում հանցակազմի բացակայության

13 Գուլայանցը կամ Ավ. Գալոյանցը նույն անձն է, որի ինքնությունը չհաջողվեց պարզել:

պատճառով իր հանդեպ չկիրառել 1905 թ. նոյեմբերի 24-ի օրենքը և ազատել իրեն այն փաստերի հիման վրա, որ կներկայացնի գործի քննության օրը: Դատական պալատը գտնում է, որ «Յառաջ» հայկական թերթում, որի պատասխանատու խմբագիրը Սահակյանն էր, տպագրվել են հոդվածներ, որտեղ քաղաքացիներին Պետական Դումայի ընտրություններից մասսայաբար խուսափելու, ինչպես նաև պետական իշխանությունների նկատմամբ բշտամական վերաբերմունքի կոչեր էին արվում: Սակայն, քանի որ դատական գործով անկասկած ապացուցվել է, որ թերթի վերոնշյալ համարների տպագրման ժամանակ դատապարտյալ Սահակյանը Թիֆլիսում չի եղել և անձամբ չի մասնակցել հոդվածների կազմմանն ու դիտմանը, որ Սահակյանն անձամբ Պետական Դումայի ընտրություններին կողմ է եղել, սակայն թույլատրել է տպագրել հակառակ կարծիքի հոդվածներ՝ այդ հարցի բազմակողմանի պարզաբանման համար, որ նշյալ հոդվածը ստորագրված է Ավ. Գալոյանցի կողմից, իսկ դատապարտյալ Սահակյանը ոչ այդ հոդվածի կազմմանը, ոչ էլ դրանց դիտմանը չի մասնակցել որպես «Յառաջ» թերթի պատասխանատու խմբագիր, այլ թույլատրել է իր բացակայության դեպքում այլ անձանց խմբագրել «Յառաջ»-ի թողարկումը, և որպես պատասխանատու խմբագիր բացահայտ անզգույշ արարք է թույլ տվել, ինչի համար ենթակա է 200 ռուբլի դրամական տույժի, իսկ անվճարունակության դեպքում ենթակա է 2 ամիս կալանքի: Դրա համար էլ Դատական պալատը ՍԱՀՄԱՆՈՒՄ Է՝ որպես Թիֆլիսի օկրուգային դատարանի 1907 թ. հոկտեմբերի 31-ի նախնական վճռի դատապարտյալ Ավետիս Սահակյանին ենթարկել 200 ռուբլի դրամական տույժի, իսկ անվճարունակության դեպքում՝ կալանել երկու ամսով: Ավետիս Սահակյանի հայցը թողնվեց անհետևանք:

Ա. Չեխովսկի
Վ. Օռլովսկի
Կ. Ժանո

ՀԱԱ, ֆ. 1457, ց. 3, գ. 6, թթ. 4312-4316:
Թարգմանություն ռուսերենից:

ԹԻՎ 5 ՈՐՈՇՈՒՄ

1910 թ. նոյեմբերի 19: Քաղաք Նովոչերկասկ:

Նովոչերկասկի օկրուգային դատարանին կից հատուկ կարևորության գործերով Դատական Բնիչին ուշադրության առնելով այն հանգամանքը, որ նոյեմբերի 17-18-ին արձանագրությամբ զննված «Յառաջ» հայկական թերթի խմբագիր Ավետիս Իվանով Սահակյանցի մասին դատական գործի՝ որպես իրեղեն ապացույց կամ «Հայ հեղափոխական «Դաշնակցություն» կուսակցության մասին» սույն գործին հավելվածի տեսքով կցելն էական անհրաժեշտություն չէ, ՈՐՈՇԵՑ՝ «Յառաջ» հայկական թերթի խմբագիր Ավետիս Իվանով Սահակյանցի մասին գործն ըստ պատկանելության վերադարձնել Թիֆլիսի Դատական պալատ:

Դատական Բնիչի Լիժին

ՀԱԱ, ֆ. 1457, ց. 3, գ. 6, թ. 4317:
Թարգմանություն ռուսերենից:

ԹԻՎ 6 ՈՐՈՇՈՒՄ

1911 թ. փետրվարի 11-ից մինչև 24-ը: Քաղաք Նովոչերկասկ:

Նովոչերկասկի օկրուգային դատարանի հարուկ կարևորության գործերով Դատական Բնիչին, դիտարկելով իր կարարած նախաքննությունը հայ հեղափոխական «Դաշնակցություն» կուսակցության գործով, ԳՏԱՎ:

Որ ներքոնվանյալ մեղադրյալներին՝ սույն գործով ներկայացված Քրեական Դատավարության կանոնադրության 448-րդ և 476-րդ հոդվածներին հիման վրա, նրանց նախաքննությամբ արված են հետևյալ հայտարարությունները.

XXXXXXXXIV. Ավետիս Իվանով Սահակով

1. Հնարավորություն ընձեռել տեսնելու իրեն վերաբերող հայերեն հետևյալ փաստաթղթերը. Ա. «Յառաջ» թերթի մասին «Դրոշակ» ամսագրի համարը, Բ. «Յառաջ» թերթի մասին [ՀՅԴ] Ապառաժի կոմիտեի տպագիր գրությունը, Գ. «Դաշնակցություն» կուսակցության 1905 թ. շրջանային ժողովի արձանագրությունները, որպեսզի դրանք համեմատի ռուսերեն թարգմանությունների հետ,

2. Կրկին ներկայացնել Նախիջևանի գավառ իր այցելությանը վերաբերող Չավրիկի մոտ գտնված փաստաթուղթը,

3. Ներկայացնել նախիջևանյան գործողմանը վերաբերող իր կնոջ տրամադրած բոլոր

փաստաթղթերը,

4. Որպես հաստատում այն բանի, որ 1905 թ. հուլիսին ինքը՝ Ավետիս Իվանով Սահակովը, Կովկասում հողագործության մինիստրի լիազոր Մեդվեդևի թույլտվությամբ, հայ-թաթարական ընդհարումներից տուժած հայերին օգնություն ցուցաբերող գլխավոր հանձնաժողովի կողմից գործուղվել է Նախիջևանի և Շարուր-Գարալագյազի գավառներ, որ այդ գավառներում իր գործունեությունը եղել է օրինական, ինչպես նաև նշյալ հանձնաժողովի կողմից այդ կարիքների համար 10.000 ռուբլի բաց թողնելու, այդ գավառներում նշյալ օգնության ցուցաբերման ուղղությամբ իր աշխատանքի մասին – հարցաքննել արքայազն Նապոլեոնին, Երևանի նահանգապետ Տիգրանուզեմին, Նախիջևանի և Շարուր-Գարալագյազի գավառապետներին, այդ օգնության գավառային կոմիտեների անդամներին, հողագործության մինիստրության Կովկասում լիազոր Մեդվեդևին, նշյալ օգնության ցուցաբերման կենտրոնական հանձնաժողովի անդամներ Քալանթարին, Առաքելյանին և այլոց,

5. Որպես հաստատում այն բանի, որ «Յառաջ» թերթը «Դաշնակցություն» կուսակցության օրգանը չէր՝ քննչական նյութից երևում է, որ «Դաշնակցություն» կուսակցությունն ուներ միայն մեկ պաշտոնական կենտրոնական օրգան՝ «Դրոշակ» թերթը, իսկ մեղադրյալ Բալուդյանի և վկա, «Պրիագովսկի կրայ» թերթի խմբագիր-հրատարակիչ Հարությունյանի ցուցմունքներն այն մասին, որ «Յառաջ» թերթը կուսակցական էր և «Դաշնակցություն» կուսակցության կողմից ֆինանսավորվող – հնարովի են և նշանակություն չունեն,

6. Գործին կցել Համբարձում Առաքելյանի քարտուղարությամբ Թիֆլիսում գումարված կենտրոնական հանձնաժողովի նիստերի արձանագրությունը, Նախիջևանի և Շարուր-Գարալագյազի կոմիտեների արձանագրությունները, Սահակովի զեկույցը արքայազն Նապոլեոնին, Սահակովի 1906 թ. զարման հաշվեկշիռը Երևանի նահանգապետին, Սահակովի նշյալ գործողման աշխատանքների, իրեն բաց թողնված դրամական միջոցների վերաբերյալ նահանգապետին, զեներալ-նահանգապետին, գավառապետներին, կենտրոնական հանձնաժողովի նախագահին ուղղված հեռագրերը,

7. Թիֆլիսում Սահակովի հարցաքննության արձանագրության մեջ գրված է, որ Դավիթ Զավրիսի մոտ խուզարկությամբ

գտնվել է Սահակյանի զեկույցը, սակայն իրեն ներկայացնելու ժամանակ նման զեկույց չի եղել,

8. Որպես հաստատում այն բանի, որ 1907 թ. հունվարից մինչև նույն տարվա վերջն ինքը ղեկավարության կարգադրությամբ զբաղված էր Կովկասյան երկրամասում դաշտային մկների դեմ պայքարով, և ոչ թե զնացել էր արձակուրդ կամ արտասահման – հարցաքննել Լոգինո-Լոգինսկուն, Մեդվեդևին, Մոնախի գավառապետին, հաշտարար միջնորդ Ջուրջաձեին, Պառլամոնես Տիմոֆեևիկին, Ջունկովսկուն, Պավլովին, Բոգարկոյին, Ալեքսևսկուն, փոխարքայի օգնական Միցկևիչին և այլոց, ինչպես նաև պահանջել մորեխի դեմ պայքարի վերաբերյալ Սահակովի հաղորդագրությունները, նախագծերը,

9. Վկա Ֆրենկելի ցուցմունքը միակողմանի և միտումնավոր է, քանզի նա պետության շահերին նվիրված համեստ գործիչ Սահակովին դարձրել է հեղափոխական, իսկ վկա Միհրանի ցուցմունքները զուրկ են որևէ փաստացի հիմքից, քանզի նա հանգիստ չի թողել ոչ մի հասարակական գործչի՝ բողոքի անվանելով դաշնակցականներ կամ հեղափոխականներ,

10. Քանի որ «Դաշնակցություն» կուսակցության շրջանային ժողովում Սահակովին վերագրվող ելույթը ռուսերեն սխալ է թարգմանված ու խեղաթյուրված է, քանզի բնագրում առկա են միայն «Ս. Խ. Ա.» հայերեն տառերը, իսկ թարգմանության մեջ հիշատակվում է նրա Սահակովի ազգանունը, և որ բնագրում խոսք չի եղել գործի ու կառավարության դեմ գործողությունների մասին, իսկ թարգմանության մեջ այդ ելույթի հեղինակը պահանջում է գործի և կառավարության դեմ պայքարել, դրա համար էլ այդ փաստաթուղթը՝ որպես իր դեմ մեղադրական կետերից մեկը, տրամադրել իրեն տեսության համար և համեմատել ռուսերեն թարգմանության հետ,

11. Վարդապետ Տեր-Սիքայելյանի այն ցուցմունքը, ըստ որի Էջմիածնի համագումարում Ավետիս Սահակյանն իրեն անվանել է «Դաշնակցություն» կուսակցության պատգամավոր, սարկավազ Չոբեքչյանի¹⁴ այն ցուցմունքը, ըստ որի այդ ժողովում Ավետիս Սահակյանի նախագահությամբ բարձրացվել է պետությունից եկեղեցու անջատման հարցը, ինչպես նաև այդ մասին Ֆրենկելի ցուցմունքը իրականությանը չեն համապատասխանում,

12. Որպես հաստատում այն բանի, որ կառավարական և հասարակական հիմ-

14 Դեռագրի Գևորգ Զ Չոբեքչյան Ամենայն Դայոց կաթողիկոսն է:

նարկներում Ավետիս Սահակյանի ողջ գործունեությունն այնքան տարաբնույթ է եղել և նրանից այնքան շատ ժամանակ է խլել, որ նա ոչ մի հնարավորություն չի ունեցել որևէ ընդհատակյա գործունեությամբ զբաղվելու և քսանամյա ծառայության ընթացքում նրա ողջ գործունեությունը եղել է բացահայտ և օրինական, հարցաքննել Մեղվեղևին, Վասիլին, Շիմանովսկուն, Արխիպովին, Ռուխիվաձեին, Եվանգուլովին, Իոսելիանիին, Տիմոֆեևին, Արդուրինսկուն, Գրուզինսկուն, Գրիմ-Գիրեյին և այլոց,

13. Հնարավորություն տալ տեսնել բնագիր գործը՝ հայերեն փաստաթղթերի բնագրերը և համեմատել դրանք ռուսերեն բարգձմությունների հետ,

14. Ներկայացնել Մեղվեղևի ցուցմունքը,

15. Պահանջել Կովկասում հողագործության մինիստրության լիազորի գրասենյակից Սոդնիխ գավառում Սահակովի աշխատանքի մասին հաշվետվությունը, այդ գործողման մասին գրությունը և այդ հարցի առթիվ Թիֆլիսի նահանգապետի կարծիքը,

16. Նովոչերկասկի բանտում 1910 թ. դեկտեմբերի 20-ին իրեն ներկայացված քննչական նյութի հետ Սահակովը դեռ չի հասցրել ծանոթանալ,

17. Կատարել զննում և ներկա գործին որպես իրեղեն ապացույցներ կցել իրենից առգրավված հետևյալ փաստաթղթերը.

Ա. Գարեգին արքեպիսկոպոս Սաթունյանի նախագահությամբ, Համբարձում Առաքելյանի քարտուղարությամբ, Քալանթարի, Տղիշե Թոփչյանի և այլոց անդամությամբ գործող հայ-բարարական անկարգություններից տուժածներին օգնություն ցույց տվող կենտրոնական հանձնաժողովի 1905 թ. հուլիսի 5-ի և սեպտեմբերի 7-ի երկու արձանագրությունները՝ Ավետիս Սահակովին Նախիջևանի գավառ տուժյալ բնակչության կարիքներին ծանոթանալու համար գործուղելու մասին,

Բ. Նշյակ հանձնաժողովին իր հետագոտության արդյունքների մասին Ավետիս Սահակովի զեկուցագիրը՝ այդ կարիքների համար 18.000 ռուբլի բաց թողնելու միջնորդությամբ և հանձնաժողովի կողմից ըստ այդ զեկուցագրի Նախիջևանի գավառի կարիքների համար 10.000 ռուբլի տրամադրելու մասին,

Գ. «Մշակ» թերթի 1905 թ. սեպտեմբերի 10-ի ք.182 համարի «Գյուղերի վիճակը Նախիջևանի գավառում» (Նախիջևանի գավառի տուժյալ գյուղերում Ավետիս Սահակովի այցի առթիվ) հոդվածը,

Դ. Նույն թերթի 1905 թ. հուլիսի 10-ի ք.133 համարի «Օգնության ոլորտում» (հանձնաժողովի կողմից մասնագետ Սահա-

կովին Նախիջևանի գավառ բնակչության ընթացիկ կարիքների ուսումնասիրման համար գործուղման առթիվ) հոդվածը,

Ե. Օգնության Թիֆլիսի կոմիտեի Հին Նախիջևանի հանձնաժողովին 1905 թ. հուլիսի 19-ին ուղղված ք. 283 գրության պատճենը՝ տուժած հայերին օգնելու մասին,

Զ. Գյուղատնտեսական կայսերական կովկասյան ընկերության 1905 թ. հուլիսի 20-ի ք. 639 նամակը Նախիջևանի գավառում գյուղատնտեսության դրության վերաբերյալ տեղեկություններ հավաքելու նպատակով Ավետիս Սահակյանի գործուղման մասին,

Է. Երևանի նահանգապետի 1905 թ. օգոստոսի 1-ի նամակը Սահակյանին Նախիջևանի գավառում ոստիկանության պաշտոնյաների կողմից նրան ամեն տեսակ աջակցություն ցուցաբերելու մասին,

Ը. Շարուր-Դարալագյազի գավառի չորս գյուղերի հաշտարար վճիռները պարենային օգնության ստացման մասին,

Թ. Ժամանակավոր գեներալ-նահանգապետի միջնորդությամբ Ավետիս Սահակյանի գործողման ժամկետի երկարացման մասին հողագործության մինիստրության Կովկասում լիազորի 1905 թ. հոկտեմբերի 14-ի ք. 5446 բոլյտվությունը,

Ժ. Երևանի նահանգապետի 1906 թ. հունվարի 24-ի ք. 314 գրությունը 10.030 ռուբլու ծախսման հաշվետվության մասին,

ԺԱ. Սահակովի գրությունը Շարուր-Դարալագյազի գավառապետին անասունների գնման համար դրամի փոխանցման մասին,

ԺԲ. 15.984 ռուբլի պարենի գնման համար ծախսելու մասին 1906 թ. փետրվարի 24-ի գրությունը Երևանի նահանգապետին,

ԺԳ. Սահակովի 1905 թ. սեպտեմբերի 19-ի զեկուցագիրը Նախիջևանի գավառում գյուղատնտեսության օգնության կազմակերպման մասին,

ԺԴ. Սահակովի 1908 թ. հունվարի 30-ի ք. 203 դրամական հաշվետվությունը՝ 883 ռուբլի 62 կոպեկ ծախսման մասին,

ԺԵ. Նախիջևանի գավառապետի կարգադրությունը Նախիջևանի գավառում Սահակովին օգնություն և աջակցություն ցուցաբերելու մասին,

ԺԶ. Տուժած բնակչությանը օգնություն ցուցաբերող Նախիջևանի հանձնաժողովի 1905թ. սեպտեմբերի 26/30-ի նիստի արձանագրությունը,

ԺԷ. Տուժած բնակչությանը օգնություն ցուցաբերող Շարուր-Դարալագյազի հանձնաժողովի 1905 թ. հոկտեմբերի 11-ի նիստի արձանագրությունը,

ԺԸ. Թիֆլիսից 1905 թ. սեպտեմբերի 3-ի

